

16. Tomazova, N. (2018). Dolia dyrektoriv Polskoho tetru Ivana Lypynskoho ta Oleksandra Hordiiienka-Letuhina. *Ukrainska bibliohrafistyka*, 16, 104–116 [in Ukrainian].
17. Tomazova, N. (2016). Aktrysa Polskoho teatru Hanna Mudra: biohrafichna rozvidka. *Ukrainska bibliohrafistyka*, 14, 106–115 [in Ukrainian].
18. Tron'ko, P. (Ed.). (1991). *Represovane kraieznavstvo (20–30-ti roky)*. Kyiv: Ridnyi kraj [in Ukrainian].
19. Veselovska, H.I. (2010). *Ukrainskyi teatralnyi avanhard*. Kyiv: Feniks [in Ukrainian].

<https://doi.org/10.15407/vuchk2019.02.073>

УДК 94(477.60) «1920/30» Сніжне

Микола БРИВКО*

Політичні репресії 1920–1930-х рр. у контексті мікроісторичного дослідження: місто Сніжне Донецької області

Метою дослідження є вивчення перебігу політичних репресій 1920–1930-х рр. у радянській провінції на прикладі невеликого шахтарського міста Сніжне Донецької області. Зокрема, проаналізувати вплив політичних репресій на громаду міста та соціально-економічний розвиток шахтарського регіону.

Методологія і методи. Методологічною основою дослідження стали принципи історизму та об'єктивізму. Застосування мікроісторичного підходу дало можливість поглянути на механізм втілення і використання політики державного терору у 1920–1930-х рр. на прикладі конкретної міської громади. Для опрацювання виявлених джерел автор використав проблемно-хронологічний, порівняльний, статистичний методи.

* *Бривко Микола Вікторович* – науковий співробітник НІМЗ «Биківнянські могили» [ORSID <https://orcid.org/0000-0002-7959-8505>; e-mail: niksneg425@gmail.com].

Висновки. Політичні репресії 1920–1930-х рр. не могли істотно вплинути на темпи промислового розвитку міста Сніжне Донецької області. Важкі умови праці, низька механізація вугільних підприємств, «стаханівські» методи праці, висока аварійність й певні геологічні умови знижували темпи видобутку вугілля, а також провокували значну плінність кадрів на вугільних підприємствах. Це давало підстави для фальсифікації кримінальних справ органами ДПУ–НКВС, насамперед проти найдосвідченіших працівників вугільної галузі. Крім того, репресії нагнітали почуття страху серед громади. «Боротьба з ворогами народу» перетворилася на механізм психологічного тиску на свідомість людей з метою тримання їх у покорі до радянської влади й сталінського режиму зокрема.

Автор робить висновок, що ці явища дещо нівелювалися і певним чином компенсувалися значними державними капіталовкладеннями у вугільну промисловість Донбасу. Інтенсивний соціально-економічний і промисловий розвиток міста у цей час був досягнутий за рахунок залучення великої кількості трудових ресурсів, жорсткого контролю та адміністративного тиску на тлі політики державного терору.

Ключові слова: політичні репресії, 1920–1930 рр., Сніжне, «ворог народу», вугільна промисловість, Донбас.

Незалежна Україна на шляху становлення демократичної правової держави переживає численні труднощі, у тому числі і в політиці подолання тоталітарного минулого. Для розуміння сьогодення та майбутньої перспективи важливе місце займає дослідження історії малої Батьківщини. Реконструкція історичного минулого як усієї держави, так й окремих її регіонів, населених пунктів надає можливість повніше уявити особливості загальноукраїнського історичного процесу.

Особливо актуальними залишаються екстремальні періоди історії, коли проявляється героїзм і ницість, слабкість і сила людського духу. Тому злободенним для наукового дослідження залишається період політичних репресій 1920–1930-х рр., де масове вбивство населення, зокрема під час Великого терору 1937–1938 рр., супроводжувалося сплеском промислового і соціально-економічного розвитку.

Вивчення історії політичних репресій 1920–1930-х рр. на рівні мікроісторичних досліджень, їх локальний вимір, як зазначав Дж. Леві, заснований *«не на розглядання дрібниць, а на роз-*

гляду у деталях»¹. Це відкриває широкі можливості для глибокого дослідження сутності політики масових репресій, зокрема, форм і засобів взаємодії органів НКВС, партійних комітетів, радянських установ й місцевого активу при проведенні масових операцій, специфіки репресивних акцій стосовно різних категорій населення тощо. Таких дослідницьких проблем можна окреслити чимало.

Вибір сучасного міста Сніжне Донецької області для вивчення політичних репресій 1920-х – 1930-х рр. на мікрорівні обумовлений своєю типовістю шахтарського містечка Донбасу. Тому автор на підставі архівно-кримінальних справ, документів партійно-радянських органів, усних джерел досліджував наявність впливу політичних репресій на розвиток і становлення міста.

Формування сучасних адміністративно-територіальних меж м. Сніжне відбувалося саме у другій половині 1930-х рр. 13 червня 1936 р. була оприлюднена постанова ЦВК СРСР «Про розукрупнення території Краснолуцького, Горлівського, Кадіївського, Чистяковського й Макіївського міських рад Донецької області й створення п'яти нових районів»². Згідно із цією постановою ЦВК СРСР створюється нова адміністративно-територіальна одиниця Донецької області – Сніжнянський район, що існував до 1962 р. У 1938 р. містечко Сніжне отримало статус «міста», у 1962 р. статус «міста обласного підпорядкування».

Назва населеного пункту «Сніжне» відоме із 1864 р. Наприкінці XIX ст. із розвитком промисловості у Російській імперії зростала потреба у вугіллі. Значні вугільні поклади були розвідані у районі поселення Сніжне. Тому у цьому районі розпочинається бурхливий розвиток вугільної галузі. Вже у 1903 р. у Сніжному працювало 16 шахт і копалень³.

¹ Леві Дж. Про мікроісторію // Нові підходи до історіописання: зб. ст. / ред. П. Берка. – К.: Ніка-Центр, 2010. – С. 119–138.

² Держархів Донецької обл., ф. Р-1136, оп. 1, спр. 35, арк. 19; История административно-территориального деления Донецкой области 1919–2000 гг. Сб. док. и мат. – Донецк: Изд.-во «Донеччина», 2001. – С. 84.

³ Судьбоносная снежнянская земля: история города Снежное с древнейших времен / Огренич Р.Ф. (глав. ред.), Бривко Н.В., Бривко О.И., Луцай В.В., Прудников Ф.И., Ермин С.Е. – Донецк: Юго-Восток, 2011. – С. 30.

Потреба промисловості і транспорту СРСР у вугіллі, незважаючи на значні труднощі початку 1920-х рр., зумовила інтенсивний розвиток шахтного будівництва. У 1927 р. у м. Сніжному розпочинається будівництво однієї з найбільших шахт Донбасу – № 18 «Американка» (із 1930 р. ім. Сталіна) з проектною потужністю у 1200 тис. т вугілля на рік⁴. У 1931 р. керівники і партійний осередок іншої Сніжнянської шахти № 9 ініціюють так званий «Червонозірковий рух» – соціалістичне змагання між шахтами Донбасу. Переможець запаливав рубінову зірку на копрі шахти.

У 1932–1933 рр. у місті почали працювати ще чотири нових шахти. Це збільшило темпи розвитку вугільної промисловості міста й району загалом. Видобуток вугілля усього тресту «Сніжнеантрацит» у 1938 р. становив 4565 тис. т, у 1939 р. – 4878 тис. т. Трест займав третє місце по видобутку вугілля у комбінаті «Сталінвугілля»⁵. Лише шахтарі шахти № 18 «Американка» у лютому 1939 р. видобули понад плану 25 тис. т вугілля⁶. У квітні 1941 р. колектив згаданої вже шахти № 18 «Американка» на Всесоюзному змаганні шахтарів отримав перехідний прапор наркомату вугільної промисловості СРСР й газети «Правда» і звання кращої шахти країни⁸.

Такому рекордному видобутку сприяло впровадження у 1937 р. на шахті № 18 «Американка» циклічної форми організації праці в очисних забоях. Гірничий майстер І. Шашацький

⁴ Кузминков Н.В., Страшко И.А., Маршупа О.А., Журилов В.К. Это нашей истории строки... – Снежное: Изд-во «Пресса», 2007. – С. 13.

⁵ Геология СССР. Т. 7: Донецкий бассейн / глав. ред. И. И. Малышев; ред. тома П. И. Степанов. – М.–Л.: Гос. изд-во геолог. лит-ры Комитета по делам геологии при СНК СССР, 1944. – С. 516.

⁶ История рабочих Донбасса. В 2-х т. Т. 2 / отв. ред. А.В. Лихолат. – К.: Наукова думка, 1981. – С. 21.

⁷ Восстановление угольной промышленности Донецкого бассейна. В 2-х т. Т. 1 / отв. ред. Графов Л.Е. – М.: Углетехиздат, 1957. – С. 88.

⁸ История рабочих Донбасса. – Т. 2. – С. 27.

спромігся досягти 1300 т вугілля добового циклування найбільшої лави у Донбасі⁹.

Бурхливий розвиток вугільної промисловості міста вплинув на соціально-економічний й інфраструктурний розвиток міста. Також стрімко зросла кількість населення міста, здебільшого за рахунок сільського населення, що тікало від колективізації та голоду. Згідно статистичних даних, 1939 р. у м. Сніжне мешкало 16 156 осіб, а у районі – 81 343 осіб, із них 67 915 міського та 13 428 сільського населення¹⁰.

У контексті розвитку вугільної промисловості Донбасу у 1930-х рр. постає закономірне питання: чи вплинули політичні репресії кінця 1920-х – 1930-х рр. на загальну розбудову міста, чи уповільнилися темпи роботи вугільних підприємств Сніжнянського району загалом.

Про темпи видобутку вугілля зазначалося у доповіді рудоуправління на VI з'їзді Рад Чистяковщини у квітні 1931 р. (мовою оригіналу):

«[...] незважаючи на загальне виконання річного завдання на 101,4% в особливому кварталі шахтоуправління має зниження до 86,9%. Також відстає механізована частина загального видобутку: при завданні 786 тис. т – виконано 76 2971 т, тобто 97% і в особливому кварталі 75,8%»¹¹.

Недовиконання плану через недбальство чи нерозпорядливість керівництва, низьку кваліфікацію технічного персоналу і робітників слугувало підставою для співробітників держбезпеки ДПУ–НКВС УСРР–УРСР для відкриття провадження кримінальних справ на так званих «ворогів народу». Їх відкриття відбувалося на тлі широкої пропагандистської кампанії, якою комуніст-

⁹ *Заблоцкий Г.И.* За ежесуточный цикл по шахте // Социалистический Донбасс. – 1938. – 29 июня.

¹⁰ Численность населения ССР на 17 января 1939 г. по районам, районным центрам, городам, рабочим посёлкам и крупным сельским населённым пунктам. По данным Всесоюзной переписи населения 1939 г. Справочник. – М.: Госпланиздат, 1941. – С. 194;

¹¹ Отчёт о работе Шварцевского шахтоуправления // Горняк. – 1931. – 24 февраля.

тичне керівництво перекладало вину за економічні провали на міфічних «ворогів народу».

У щотижневих зведеннях ДПУ УРСР за 1927 р. повідомлялося про «контрреволюційну діяльність» у Чистяковському рудоуправлінні інженерів Зонова і Дем'яненка. Вони визнавали, що у «Шахтинській справі»:

«частина правди є, але не в такій мірі, як кажуть в пресі. [...] І взагалі дане оповіщення користі ніякої не принесе, а навпаки, тільки посіє більше розбіжностей між техперсоналом і робочими. Авторитет техперсоналу на виробництві впаде»¹².

У 1928 р. під час розслідування справи «Донвугілля» співробітниками ДПУ були виявлені прояви «економічної контрреволюції» у Шварцевському рудоуправлінні м. Сніжне. Підслідний Глеклер у свідчив, що ним було

«затримано проектування шахт № 10 і 27 на 3–4 місяці. Цю затримку провів через Щепіцина»¹³.

Цю інформацію підтвердив підслідний Орлов:

«Щепіциним у проєкті шахти № 10 були допущені великі прорахунки, зокрема, проведена неправильна виїмка»¹⁴.

Інший підслідний Гольцев зізнався, що ним була

«складена шкідницька програма з капітального будівництва на 1933 рік. У результаті були включені роботи, що не забезпечувалися проєктами, не було включено до програми перехідне обладнання. У результаті була зірвана програма, з'явилися фінансові труднощі»¹⁵.

Крім того,

«по шахті “Американка” шляхом розладнання і дезорганізації робіт, через розрив між очисними і підготовчими роботами знизили видобуток з 1000 до 750 тонн. [...] По шахті № 27 затримано будівництво поверхневих споруд: механічної майстерні, сортувальень, бункерів. Це відбулося через зміни проєктів»¹⁶.

¹² ГДА СБ України, ф. 13, спр. 370, т. 6, арк. 9 зв.

¹³ Там само, спр. 188, т. 2, арк. 25.

¹⁴ Там само.

¹⁵ Там само.

¹⁶ Там само, арк. 28.

На думку співробітників держбезпеки, на шахтах міста проводилися «диверсійні акти». Так, головний механік Андрій «розташовував своїх людей» у майстернях і шахтах для пошкодження механізмів і моторів. У результаті його «диверсій» у 1933 р. вийшло із ладу 303 мотори¹⁷. Загалом у 1933 р., за версією співробітників ДПУ, у Шварцевському рудоуправлінні діяла «контрреволюційна організація, що охопила шкідницькою й диверсійною роботою 80 з 102 шахт і скоїла 530 диверсійних актів». Всього членами організації 34 особи¹⁸. Однак виникає закономірне питання, чи здатні 34 особи упродовж року безкарно псувати обладнання? Очевидно, що були інші причини виникнення аварійних ситуацій.

При ретельному дослідженні виявлялися причини псування обладнання. Поряд із низькою технічною освіченістю працівників шахти, іноді виникали закономірні аварійні ситуації, що були поза межами зусиль шахтарів. Так колишній шахтар Анатолій Фадєєвич, котрий у період 1930-х рр. працював на шахті № 36 м. Стаханов, згадував:

«Встановилася дуже дощова погода. По похилому стволу вода хлинула до шахти. В одній з гірських виробіток йшла боротьба зі стихією. Воду відкачували із забою, але щось трапилось з насосом. Вода швидко прибувала і загрожувала затопити двигун. Про ситуацію я доповів керівництву шахти, а там в цей час знаходився співробітник НКВС. Взяв він трубку і повідомив, що нам відповідати за двигун прийдеться»¹⁹.

У подібній ситуації під час аварії у другій східній лаві шахти № 18 «Американка» винним зробили головного інженера шахти²⁰.

¹⁷ ГДА СБ України, ф.13, спр. 188, т. 2, арк. 35.

¹⁸ *Нікольський В.М.* Репресивна діяльність органів державної безпеки СРСР в Україні (кінець 1920-х – 1950-ті рр.). Історико-статистичне дослідження: монографія / відп. ред. С. В. Кульчицький. – Донецьк: Вид-во ДНУ, 2003. – С. 66.

¹⁹ *Журилов В.* Человек и шахтер с большой буквы // Снежнянская жизнь. – 2002. – № 63.

²⁰ *Бронникова Л.* Черное золото Григория Тараненко // Снежнянская жизнь. – 2011. – 13 апреля (№ 28).

Також чекісти фіксували чимало недбальства під час виробничого процесу, зокрема, змішування вугілля із породою чи перемішування різних його сортів. Однак замість адміністративного покарання відповідальних осіб співробітники держбезпеки відкривали кримінальні справи і кваліфікували такі дії як «економічну контрреволюцію» та «шкідництво». Так, робкор шахти № 32–33 Лоскутов писав:

«Зазвичай породу на терикон не видають, а звалюють на склад у вугілля. Плиту пускають з естакади з великої висоти, вона розбивається і переходить у нижчі сорти. Крім того, з робітниками ніхто не розмовляє, зборів не проводять. Про побутові умови робітників складу також ніхто не турбується. Тому багато хто з них йдуть із виробництва»²¹.

Як засвідчила дослідницька практика, порушення технологічного процесу технічним персоналом шахти і робітниками були спричинені відсутністю або організації праці, або вимогами партійно-радянського керівництва виконати/перевиконати план видобутку вугілля.

Боротьба з «ворогами народу» відбувалася постійно і захочувалася вищим політичним керівництвом. Ще на XVI з'їзді ВКП(б) у 1930 р. Й. Сталін наголошував, що

«репресії в області соціалістичного будівництва є необхідним елементом наступу[...]»²².

Це гасло активно впроваджувалося у провінції, адже місцеві партійно-радянські керівники розуміли цю боротьбу як перевірку на політичну лояльність вищому політичному керівництву. Так, 25 серпня 1937 р. із початком Великого терору Сніжнянський райком КП(б)У на районному пленумі за підсумками III пленуму Донецького обкому КП(б)У ухвалив таку постанову:

«[...] 1. Пленум вважає найпершим обов'язком всієї партійної організації викорчувати залишки ворогів і очистити Донбас не тільки від ворогів з партквитками, а й від куркулів, націоналістів

²¹ О чём забывают руководители шахт и треста (обзор писем по качеству топлива) // Стахановская вахта. – 1938. – 4 октября (№ 229).

²² *Сталин Й. В. Сочинения.* В 18 т. Т. 12: апрель 1929 – июнь 1930. – М.: Гос. изд.-во полит. лит.-ы, 1949. – С. 309.

і інших, вжити всіх заходів до повної ліквідації наслідків і залишків шкідництва»²³.

Активізувати боротьбу і «ворогами народу» вимагала постановою пленуму Сніжнянського райкому КП(б)У «Про підготовку до виборів до Верховної Ради СРСР» від 28 вересня 1937 р.:

«[...] 20. Партиї організації повинні у всеозброєнні розкрити спроби контрреволюційних елементів – попів, троцькістів, бухарінців, націоналістів – використовувати наш виборчий закон в своїх класово-ворожих інтересах [...]»²⁴.

Зважаючи на такі настанови, працівники обкому, райкомів партії, радянських установ на партійних зборах первинних осередків аналізували й узагальнювали виступи комуністів і часто їх інтерпретували як «ворожий прояв». Місцеві партійні керівники започатковували політичні звіти партійців, де серед іншого оцінювалася кількість виявлених «ворогів народу»²⁵. Про це яскраво свідчать, наприклад, списки виключених з партії із формулюванням «ворог народу»²⁶. Ще одним проявом лояльності була «боротьба із шкідництвом» на сторінках преси. Дописувачі найменші виробничі проблеми інтерпретували як «ворожий прояв», «шкідництво» і пропонували органам НКВС «ліквідувати ворогів народу». Типовою для періоду Великого терору була стаття «Прогульщики и дезорганизаторы продолжают действовать на шахте № 8»²⁷.

²³ Великий терор в Україні. «Куркульська операція 1937–1938 рр. У 2-х ч. Ч. 1 / упоряд. С. Кокін, М. Юнге. – К.: Видав. дім «Києво-Могилянська академія», 2010. – С. 188.

²⁴ Там само. – С. 190–191.

²⁵ Шевченко В.А. Год 1937-й // Правда через роки. Статті, спогади, документи. Вип. 6 / упоряд.: О. М. Бут, А. М. Сабіна, В. О. Шевченко, В. М. Нікольський; ред. кол.: О. М. Гурбич (голова) та ін. – Донецьк: Вид-во КП «Реґіон», 2002. – С. 194.

²⁶ Список троцкистов, зинovieвцев, националистов, правых пособников и связанных с ними исключённых из партии после обмена партдокументов по Чистяковскому району // Правда через роки. Статті, спогади, документи. – Вип. 6. – С. 217–218.

²⁷ Недоспелов. Прогульщики и дезорганизаторы продолжают действовать на шахте № 8 // Стахановская вахта. – 1937. – 21 июля (№ 167).

Пошук «ворогів» проводився навіть у шкільних закладах, молодіжних осередках. Так, секретар Сніжнянського райкому ЛКСМУ Розентул у доповідній записці секретарю Донецького обкому ЛКСМУ повідомляв:

«У ПСШ шахти № 18 ім. Сталіна у вересні 1936 р. був виявлений нами альбом, а після того органами НКВС [знайшли] інші документи в учениці 9 класу, колишнього члена ЛКСМУ Данильченко з контрреволюційним змістом, [де вона] висловлювалася проти вождя нашої партії і уряду, зловтішалася з нагоди злочинного вбивства тов. Кірова, шкодувала над бандою вбивць Зінов'єва, Каменєва.

Після додаткового розслідування НКВС виявилось, що з Данильченко, через іншу ученицю, її подругу, теж комсомолку, Лугову, батько якої знаходиться за кордоном, впливав і керував ними для організації контрреволюційної роботи у школі і серед молоді. [...] Після того, як ці особи були нами виключені з лав ЛКСМУ і заарештовані органами НКВС, ми розкрили цілий ряд контрреволюційних елементів»²⁸.

Подібні повідомлення були цілком типовими.

Поширенню інформації про наявність «ворогів народу» та їхню масову «шкідницьку діяльність» сприяли показові судові процеси. Їх влаштовували на виконання директиви ЦК ВКП(б) від 4 серпня 1937 р. за підписом Й. Сталіна. Політичне керівництво вимагало провести у двох-трьох районах кожної області відкриті судові процеси над шкідниками²⁹. Паралельно на підприємствах та установах проводилися мітинги, де виступаючі вимагали смертної кари для «ворогів народу». На мітингу ухвалювалися відповідні резолюції, що надсилалися на адресу судових органів і публікувалися у пресі. Це була вже апробована практика ще після вбивства С. Кірова, московських судових процесів 1936–1937 рр. над Г. Зінов'євим, Л. Каменєвим, Г. П'я-

²⁸ Хранится в архивах // Правда через роки. Статті, спогади, документи. Вип. 4 / упоряд.: А. М. Сабіна, В. О. Шевченко; ред. кол.: О. М. Гурбич (голова) та ін. – Донецьк: Вид-во КП «Регіон», 2000. – С. 135.

²⁹ Бут А.Н. Новая волна директивных открытых судебных заседаний // Правда через роки. Статті, спогади, документи. Вип. 5 / упоряд.: О. М. Бут, А. М. Сабіна, В. О. Шевченко; ред. кол.: О. М. Гурбич (голова) та ін. – Донецьк: Вид-во КП «Регіон», 2001. – С. 66.

таким та ін. Зокрема у республіканській газеті «Комуніст» у лютому 1937 р. було опубліковане таке повідомлення:

«Працівники шахти № 18 ім. Сталіна тресту “Сніжнянтрацит”, зібравшись після отримання повідомлення про виконання вироку над головорізами³⁰ троцькістської фашистської банди, у своїй резолюції зазначали:

– Гаряче вітаємо виконання вироку суду над бандою Троцького, ми енергійно підтримуємо заклик робочих московського заводу “Серп і молот” про організацію більшовицької боротьби за ліквідацію наслідків шкідництва і диверсій троцькістсько-фашистських бандитів»³¹.

У Сніжнянській газеті «Стахановська вахта» у статті (мовою оригіналу) «Суд им один – как собак расстрелять» кореспондент писав:

«Позмінний мітинг робітників шахти № 9 був присвячений судовому процесу підлої зраді контрреволюційних троцькістів [...] Бригадир бутчиків тов. Дубич каже:

– Заляті вороги хотіли забрати у нас те, що ми завоювали, що вже записано у Сталінській Конституції. Вони хотіли повернути капіталістичне рабство. Моя пропозиція така: просити Верховний суд СРСР зробити з цими контрреволюційними виродками так, як вчинили з їх друзями Зінов’євим, Каменєвим та іншими.

Пропозицію Дубича підтримав наступним виступом навалодібійник тов. Глухів:

– Фашистських псів тільки розстріляти. Іншого вироку бути не може.

Мітинг одностайно схвалив цю вимогу»³².

У статті врубмашиніст Семен Скларов (мовою оригіналу) «Раздавил бы негодяев...» писав:

«Не могу висловити своєї безмежної ненависті до звірячої діяльності ворогів народу, які стоять нині перед радянським

³⁰ Йдеться про підсудних московського судового процесу, що відбувся 23–30 січня 1937 р., по кримінальній справі так званого «Паралельного антирадянського троцькістського центру» (Л. П’ятаков, К. Радек та ін.).

³¹ Ліквідувати наслідки шкідництва і диверсій // Комуніст. – 1937. – 03 лютого (№ 28). – С. 2.

³² Кущенко. Суд им один – как собак расстрелять // Стахановская вахта. – 1937. – 26 января (№ 20). – С. 1.

судом. Вони хотіли позбавити життя наших вождів – найдорожчого, що є у радянського народу, вони хотіли віддати нашу батьківщину на розтерзання фашистським звірам. Яка мерзенність! Хочеться схопити ці підлі душі і розчавити їх без суду»³³.

Варто звернути увагу, що у пропагандистській статті найдорожчими для С. Склярова проголошується вожді СРСР, а не родина. Саме Й. Сталін і його оточення співвідноситься і з Батьківщиною.

Така пропагандистська кампанія виправдовувала масові арешти працівників підприємств та полегшувала сприймання діяльності співробітників органів НКВС. Для них на місцевому рівні не залишилося «недоторканих» людей.

Відомою постаттю на Донбасі був керівник трестів «Сніжн्यानтрацит» і «Чистяковантрацит» *Іван Якович Антонцев* (1900–1937). Він зробив чималий внесок у розбудову шахтних комплексів цих трестів. Однак його заарештували 23 листопада 1936 р.³⁴ Основним мотивом його кримінального переслідування стали

«зрив програми вугледобування, саботаж стаханівських методів шляхом дезорганізації системи заробітної плати інженерно-технічних працівників»³⁵.

Одним із доказів його провини стала розмова 16 листопада 1936 р. із секретарем Донецького обкому КП(б)У С. Саркісовим, який вимагав широкого втілення «стахановських методів виробітку». Натомість І. Антонцев акцентував увагу партійного керівника Донбасу, що для виконання його директиви необхідні технічні і фінансові ресурси. Однак, Саркісов не дослухався до рекомендацій фахівця і вимагав втілення вказівок обкому партії. У результаті була повністю зірвана програма добування вугілля через порушення технологічної процедури у зв'язку із намаганням виконати черговий підвищений план без відповід-

³³ Скляров С. Раздавил бы негодяев... // Стахановская вахта. – 1937. – 28 января (№ 22). – С. 1;

³⁴ Лихолобова З.Г. Сталінський тоталітарний режим та політичні репресії кінця 30-х років в Україні (переважно на матеріалах Донбасу). – Донецьк: ДонНУ, 1996. – С. 109.

³⁵ ГДА СБ України, ф. 13, спр. 411, т. 30, арк. 240.

ного технічного забезпечення³⁶. Рішенням виїзної сесії Верховного суду СРСР у м. Харкові 10 липня 1937 р. Іван Якович Антонцев був засуджений до розстрілу з конфіскацією майна. Вирок виконали у той же день у Харкові³⁷.

Упродовж 1937–1938 рр. було репресовано чимало керівників шахт. Розстріляли завідуючих шахт № 18 «Американка», № 19, № 21, № 32–33 та головного інженера шахти № 8-біс³⁸, засудили до тривалих термінів ув'язнення у виправно-трудо-вих таборах головних інженерів шахт № 10-біс та № 2³⁹.

Не обійшли репресії й інших працівників шахт. Так, 14 листопада 1937 р. «трійка» при УНКВС по Донецькій області ухвалила розстріляти начальника ділянки шахти № 18 «Американка» *Миколу Івановича Даниліна*⁴⁰. Під тиском слідчого він визнав участь у «контрреволюційній підпільній організації та шкідницькій діяльності»⁴¹.

Знавав репресій і завідуючий вентиляцією шахти № 1 *Михайло Максимович Ємельяненко* (1882–1938). Його заарештували 4 липня 1938 р. співробітники місцевого апарату НКВС⁴². М. Ємельяненка обвинуватили у «підривній шкідницькій діяльності». Начебто він шляхом нераціонального використання вентиляційного обладнання перевитратив державні кошти. Хоча Михайло Максимович доводив слідчому, що виконував

³⁶ Реабілітовані історією. У 27 томах: Донецька область. Книга перша. Науково-документальні нариси / головна ред. кол.: Тронько П.Т. (голова) та ін.; обласна ред. кол.: Демидко В.М. (голова) та ін. – Донецьк: Вид-во КП «Реґіон», 2004. – С. 376.

³⁷ Там само. – С. 375.

³⁸ *Нікольський В.М.* Політичні репресії 1937–1938 рр. на Донеччині: причини, перебіг, наслідки. – Донецьк: Каштан, 2011. – С. 145–146.

³⁹ Там само. – С. 146–147.

⁴⁰ *Лихолобова З.Г.* Трагічні 1936–1938 роки // Правда через роки. Статті, спогади, документи. Вип. 1 / ред. кол.: Ключев А.П. (голова) та ін. – Донецьк: РВП «Либідь», 1995. – С. 36–37.

⁴¹ *Лихолобова З.Г.* Сталінський тоталітарний режим та політичні репресії кінця 30-х років в Україні (переважно на матеріалах Донбасу). – С. 70.

⁴² Там само.

розпорядження керівництва й узгоджував всі ухвалені ним технічні рішення. Однак слідчий інтерпретував ці висловлювання ... як «участь у шкідницькій організації», оскільки всі, на кого посилався М. Ємельяненко, вже були арештовані⁴³. 11 вересня 1938 р. «трійка» при УНКВС по Сталінській області стосовно М. Ємельяненка ухвалила рішення – розстріл⁴⁴.

Загалом, згідно доповідної записки начальника УНКВС по Донецькій області Д. Соколинського від 12 січня 1938 р. наркомуні внутрішніх справ СРСР М. Єжову, наркомуні внутрішніх справ УРСР Й. Леплевському в області репресовано з 1 листопада 1937 р. по 10 січня 1938 р. 27 475 осіб⁴⁵. Д. Соколинський доповів про ліквідацію 183 диверсійних груп у промисловості, у тому числі на 52 шахтах області, зокрема і тресті «Сніжнянантрацит». Чекистами було ліквідовано 1345 «шпигунів й диверсантів»⁴⁶.

Загалом, за підрахунками укладачів обласного тому багатотомного видання «Реабілітовані історією», лише за 1937–1938 рр. у Донецькій області було репресовано 25 381 осіб⁴⁷, із них розстріляно – 17 561⁴⁸. За підрахунками В. Нікольського, у Сніжнянському районі у добу Великого терору 1937–1938 рр. було заарештовано 582 осіб, з них розстріляли – 430 осіб, у сусідньому Чистяковському районі – 853 заарештовано, із них 501 ос. розстріляно⁴⁹. Значну частину арештованих склали шахтарі. Найбільша кількість репресованих виявлена на шахті № 18 «Американка» – 109 ос., з них 52 ос. розстріляних, на шахті № 2 – 107 ос., з них 71 ос. розстріляних, на шахті № 8 – 65 ос., з

⁴³ Лихолобова З.Г. Сталінський тоталітарний режим та політичні репресії кінця 30-х років в Україні (переважно на матеріалах Донбасу). – С. 70.

⁴⁴ Лихолобова З.Г. Трагічні 1936–1938 роки. – С. 37.

⁴⁵ Великий терор в Україні. «Куркульська операція 1937–1938 рр. – Ч. 1. – С. 396.

⁴⁶ Там само. – С. 399– 400.

⁴⁷ Реабілітовані історією. У 27 томах: Донецька область. Книга перша. – С. 49.

⁴⁸ Там само. – С. 51.

⁴⁹ Нікольський В.М. Політичні репресії 1937–1938 рр. на Донеччині: причини, перебіг, наслідки. – С. 114.

них 45 ос. розстріляних, на шахті № 19 – 48 ос., з них 33 ос. розстріляних⁵⁰. Зрозуміло, що ці підрахунки не є повними і необхідно ще опрацювати нові архівно-кримінальні справи. Але про певну статистику жертв дослідники вже мають уявлення.

Проте репресії не закінчилися із завершенням масових операцій згідно із постановою РНК СРСР і ЦК ВКП(б) «Про арешти, прокурорський нагляд і провадження слідства» від 17 листопада 1938 р. Згідно попередніх даних В. Нікольського, у 1939 р. у м. Сніжному заарештували 8 осіб⁵¹.

Паралельно із припиненням масових операцій у листопаді 1938 р. почалася «чистка» співробітників НКВС СРСР. Частина співробітників держбезпеки обласних і районних підрозділів звинуватили у порушенні «соціалістичної законності». Саме так інтерпретувало нове керівництво НКВС СРСР на чолі з Л. Берією тортури підслідних та фальсифікації кримінальних справ під час Великого терору.

Серед тих, хто фальсифікував протоколи і вдавався до «методів фізичного впливу», були співробітники Сніжнянського райвідділу НКВС. Так, у висновку відділу кадрів ЦК КП(б)У у 1939 р. про оперуповноваженого Сніжнянського райвідділу НКВС Олексія Гавриловича Дроздова зазначено, що у 1937–1938 рр. він, використовуючи службове становище, безпідставно проводив арешти і фальсифікував кримінальні справи. Окрім того, він змушував окремих свідків підписувати неправдиві свідчення, сам підробляв підписи під вигаданими свідченнями свідків і підслідних⁵².

Зважаючи на масові арешти інженерно-технічних працівників вугільної промисловості упродовж 1920-х – 1930-х рр., виникає закономірне питання, чи вплинули політичні репресії на роботу підприємств? Аналіз даних свідчить, що видобуток ву-

⁵⁰ Нікольський В.М. Політичні репресії 1937–1938 рр. на Донеччині: причини, перебіг, наслідки. – С. 138.

⁵¹ Никольский В.Н. «Оттепель» 1939 года? // Правда через роки. Статті, спогади, документи. Вип. 2 / ред. кол.: Теличко В.І. (голова) та ін. – Донецьк: Дон. обл. редкол. тому «Реабілітовані історією», 1998. – С. 169.

⁵² ЦДАГО України, ф. 1, оп. 6, спр. 561, арк. 45 зв.

гілля в Україні у 1936–1938 рр. зріс на 6,5%, в СРСР – 5,1%. Проте у 1933–1935 рр. зростання видобутку вугілля в СРСР складало 43,6%, в Україні – 35,4%. Отже, уповільнення темпів склало 5–6 разів⁵³. Невеличкий ріст видобутку вугілля, очевидно, компенсувався значними капіталовкладеннями і залученням великої кількості робочої сили, що нівелювало падіння і стабілізувало видобуток вугілля.

Таким чином, аналізуючи архівно-кримінальні справи та документи партійно-радянських органів, можна стверджувати, що політичні репресії зумовили уповільнення темпів добування вугілля через дезорганізацію управління і технологічного процесу, низьку механізацію вугільних підприємств, важкі умови праці. Це спричинило високий відтік шахтарських кадрів. Водночас, у зв'язку із різким збільшенням кількості населення м. Сніжне місцеві партійно-радянські керівники змушені були вирішувати соціально-економічні та інфраструктурні проблеми міста: побудова житла, культурно-освітніх і лікарняних закладів тощо. Можна припустити, що на цій підставі сформувалися стереотипні уявлення про успіхи радянської соціально-економічної політики у цей час. Однак ціною «сталінських перемог» були значні людські втрати – жертви масових репресій.

Bryvko M. Political Repressions in 1920–30th in the Framework of Micro-Historical Research: Snizhne, Donetsk Region

The purpose of the study is to trace the process of political repressions in 1920–1930th in the Soviet province. The showcase for the research is a small mining town in Donetsk region Snizhne. The aim was also to analyse the effect that political repressions had on the town community and social and economic development of the region.

Methodology and methods. The methodological basis of the study was the principles of historicism and objectivism. The use of a microhistorical approach made it possible to look at the mechanism of implementation and use of state terror policy in the 1920–30th on the example of a Snizhne urban community. The author used problem-chronological, comparative and statistical methods to work out the found sources.

⁵³ *Васильєв В.* Вплив «великого терору» 1937–1938 рр. на економічні процеси в УРСР // З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – 2004. – № 1/2 (22/23). – С. 54–55.

Conclusions. Political repressions could not influence the rates of industrial development of the town much. Severe working conditions, low mechanisation of coal mines, «Stakhanov» methods of work, high accident rate and certain geological conditions reduced the rate of coal production and provoked a significant turnover of personnel at coal enterprises. These circumstances created the ground for falsifications of criminal cases by the state security services. The target was the most experienced part of the staff in mining. Repressions led to a growing fear among the community. Fighting the «enemies of the people» become a mechanism of psychological pressure to keep people in submission to the Soviet authorities and the Stalinist regime.

The author concludes that the repressions have been somewhat offset by significant state investments in the Donbas coal industry. Intensive socio-economic and industrial development of Snizhne at this time was achieved by attracting a large number of labour resources, tight control and administrative pressure against the backdrop of state terror policy.

Key words: political repressions, 1920–1930, Snizhne, «enemy of the people», coal mining industry, Donbas.

REFERENCES

1. Brivko, N.V., Brivko, O.I., Lutsay, V.V., Ogrenich, R.F., Prudnikov, F.I. and Yermin, S.Ye. (Comps.). (2011). *Sud'bonosnaya snezhnyanskaya zemlya: istoriya goroda Snezhnoye s drevneyshikh vremen*. Donetsk: Yugo-Vostok [in Russian].
2. Bronnikova, L. (2011. April, 13). Chernoye zoloto Grigoriya Taranenko. *Snezhnyanskaya zhizn'* [in Russian].
3. But, A.N. (2001). Novaya volna dyrektyvnykh otkrytykh sudebnykh zasedaniy. *Pravda cherez roky. Statti, spohady, dokumenty. Vol. 5*. Donets'k: Vydavnytstvo KP «Rehion» [in Russian].
4. Chislennost' naseleniya SSR na 17 yanvarya 1939 g. po rayonam, rayonnym tsentram, gorodam, rabochim poselkam i krupnym sel'skim naselennym punktam. Po dannym Vsesoyuznoy perepisi naseleniya 1939 g. Spravochnik. (1941). Moskva: Gosplanizdat [in Russian].
5. chom zabyvayut rukovoditeli shakht i tresta. (obzor pisem po kachestvu topliva). (1938. October, 4). *Stakhanovskaya vakhta* [in Russian].
6. Grafov, L.Ye. (1957). *Vosstanovleniye ugol'noy promyshlennosti Donetskogo basseyna. Vol. 1*. Moskva: Ugletekhizdat [in Russian].
7. Khranyt'sya v arkhyvakh. (2000). *Pravda cherez roky. Statti, spohady, dokumenty. Vol. 4*. Donets'k: Vydavnytstvo KP «Rehion» [in Russian].

8. Kokin, S. and Yunhe, M. (Comps.) (2010). *Velykyy teror v Ukrayini. «Kurkul's'ka operatsiya 1937–1938 rr. Vol. 1*. Kyiv: Vydavnychyy dim «Kyyevo-Mohylyans'ka akademiya» [in Ukrainian].
9. Kushchenko. (1937, January, 26). Sud ym ody n – kak sobak rasstrelyat'. *Stakhanovskaya vakhta* [in Russian].
10. Kuzminkov, N.V., Strashko, I.A., Marshtupa, O.A. and Zhurilov, V.K. (2007). *Eto nashey istorii stroki... Snezhnoye*: Izd. «Pressa» [in Russian].
11. Levi, Dzh. Pro mikroistoriiu (2010). In Berk, P. Novi pidkhody do istoriopysannia (pp. 119–138). Kyiv: Nika-Tsentr [in Ukrainian].
12. Likholat, A.V. (1981). *Istoriya rabochikh Donbassa. Vol. 2*. Kyiv: Naukova dumka [in Russian].
13. Likviduvaty naslidky shkidnytstva i dyversiy. (1937, February, 3). *Komunist* [in Ukrainian].
14. Lykholobova, Z.H. (1995). Trachichni 1936–1938 roky. *Pravda cherez roky. Statti, spohady, dokumenty. Vol. 1*. Donets'k: RVP «Lybid» [in Russian].
15. Lykholobova, Z.H. (1996). *Stalins'kyj totalitarnyj rezhym ta politychni represii kintsia 30-kh rokiv v Ukraini (perevazhno na materialakh Donbasu)*. Donets'k: DonNU [in Ukrainian].
16. Nedospelov. (1937. July, 21). Progul'shchiki i dezorganizatory prodolzhayut deystvovat' na shakhte # 8. *Stakhanovskaya vakhta* [in Russian].
17. Nikol's'kyy, V.M. (2003). *Represivna diyal'nist' organiv derzhavnoi bezpeki SRSR v Ukraini (kinets' 1920-kh – 1950-ti rr.)*. *Istoriko-statistichne doslidzhennya*. Donets'k: Vid-vo DNU [in Ukrainian].
18. Nikol's'kyy, V.M. (2011). *Politychni represiyi 1937–1938 rr. na Donechchyni: prychny, perebih, naslidky*. Donets'k: Kashtan [in Ukrainian].
19. Nikol'skiy, V.N. (1998). «Ottepel'» 1939 hoda? *Pravda cherez roky. Statti, spohady, dokumenty. Vol. 2*. Donets'k: Donets'ka oblasna redaktsiyna kolehiya tomu «Reabilitovani istoriyeyu» [in Russian].
20. Otchot o rabote Shvartsevskogo shakhtoupravleniya. (1931. February, 24). *Gornyak* [in Russian].
21. Shevchenko, V.A. (2002). Hod 1937-y. *Pravda cherez roky. Statti, spohady, dokumenty. Vol. 6*. Donets'k: Vydavnytstvo KP «Rehion» [in Russian].
22. Sklyarov, S. (1937, January, 28). Razdavyl by nehodyaev... *Stakhanovskaya vakhta* [in Russian].
23. Spisok trotskistov, zinov'yevtsev, natsionalistov, pravyykh posobnikov i svyazannykh s nimi isklyuchennykh iz partii posle obmena partdo-

- kumentov po Chistyakovskomu rayonu. (2002). *Pravda cherez roki. Statti, spogadi, dokumenti. Vol. 6.* Donets'k: Vidavnistvo KP «Region» [in Russian].
24. Stalin, Y.V. (1949). *Sochineniya. V 18 tomakh. Vol. 12: aprel' 1929 – iyun' 1930.* Moskva: Gos. izd-vo Politicheskoy literatury [in Russian].
25. Stepanov, P.I. (1944). *Geologiya SSSR. Tom 7: Donetskiy basseyn.* Moskva: Gosudarstvennoye izdatel'stvo geologicheskoy literatury Komiteta po delam geologii pri SNK SSSR [in Russian].
26. Tron'ko, P.T. and Demydko, V.M. (Ed.) et al. (2004). *Reabilitovani istoriieiu: Donets'ka oblast'. Vol. 1.* Donets'k: Vyd-vo KP «Rehion» [in Ukrainian].
27. Vasyl'iev, V. (2004). Vplyv «velykoho teroru» 1937–1938 rr. na ekonomichni protsesy v URSR. *Z arkhiviv VUChK–HPU–NKVD–KHB – From archives of VUChK–GPU–NKVD–KGB, 1/2, 35–58* [in Ukrainian].
28. Zablotskiy, G.I. (1938, June, 29). Za yezhesutochnyy tsikl po shakhte. *Sotsialisticheskyy Donbass* [in Russian]
29. Zadneprovskaya, L.D. and Popova, O.A. (Comps.). (2001). *Istoriya administrativno-terrotirial'nogo deleniya Donetskoj oblasti 1919–2000 gg. Sbornik dokumentov i materialov.* Donetsk: Izd-vo Donechchina [in Russian].
30. Zhurilov, V. (2002, 63). Chelovek i shakhter s bol'shoy bukvy. *Snezhnyanskaya zhizn'* [in Russian].